

1

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

БІЛОУСОВ Олександр Сергійович

УДК 364.467:32.019.5 (477)

**ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІНІЦІАТИВИ В УКРАЇНІ:
СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному інституті стратегічних досліджень при Президентові України, м.Київ

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
РОЗОВА Тамара Вікторівна,
Рада Національної безпеки і оборони України,
Національний інститут проблем міжнародної
безпеки, державний експерт.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
ДЕНИСЕНКО Валерій Миколайович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри історії та теорії
політичної науки;

кандидат політичних наук
РОСТЕЦЬКА Світлана Іванівна,
Південноукраїнський державний педагогічний
університет ім.К.Д.Ушинського,
доцент кафедри політичних наук.

Захист відбудеться **9 січня 2009** року о __ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.02 в Одеській національній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул..Піонерська,2,ауд.513.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул..Піонерська,2,ауд.513.

Автореферат розісланий «___» грудня 2008 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.В.Пехник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження Серед інших посттоталітарних країн, Україна належить до числа тих, де процеси демонтажу тоталітарного спадку та побудови демократичного суспільства зіштовхнулися з найбільшими труднощами. Адже, на відміну від інших країн Центральної та Східної Європи, період панування тоталітаризму в Україні був набагато довшим. До того ж, Україна в новітні часи не мала тривалої традиції власної державності. Тому в процесі українського демократичного транзиту доводиться вирішувати не два, чи три, а одразу чотири стратегічних завдання. Якщо для багатьох поставторитарних країн було достатньо відновлення демократії та лібералізації ринкових відносин, то для України чотирма складовими елементами переходу до повноцінного демократичного ладу є демократизація політичного та суспільного життя, утвердження ринкових відносин в економіці, розбудова суверенної правової держави та становлення громадянської нації. Успішне виконання усіх цих складних завдань неможливе виключно шляхом проведення реформ "згори". Воно потребує активної підтримки усіх верств та соціальних груп українського народу, широкого розгортання та ефективного використання громадянської ініціативи в усіх сферах суспільного життя.

Сама сутність і структура тоталітарного суспільства унеможливлювала в його межах будь-яку громадянську ініціативу. Активність мас була можлива тільки в напрямі жорстко визначеному правлячою верхівкою. У таких умовах не могло йти ніякої мови про громадянське суспільство. Безконтрольна верхівка була наділена засобами тотального контролю над думками і поведінкою мас. Тому, навіть спираючись на демократичні тенденції, зафіксовані в культурно-історичному досвіді українського народу, остаточне подолання тоталітарного спадку та завершення демократичних перетворень потребують тривалого часу та чіткої довгострокової державної стратегії, яка заснована на розумінні значення і функцій громадянської ініціативи в суспільстві та націлена на створення сприятливих умов для її підтримки та реалізації, що потребує, у свою чергу, серйозних наукових досліджень.

Сучасний етап демократичних перетворень в Україні характеризується загостренням політичних та соціально-економічних суперечностей, посиленням в умовах проведення конституційної реформи боротьби за владні повноваження між різними гілками влади та окремими її інститутами, критичним падінням рівня довіри громадян до органів державної влади та демократичних інститутів, наростанням соціальної апатії, значним підвищенням тиску з боку зовнішньополітичних факторів впливу. Все це створює серйозні загрози національній безпеці Української держави. Тому, в таких умовах, ще більше зростає позитивна роль інститутів громадянського суспільства та конструктивних проявів громадянської ініціативи, як суттєвого стабілізаційного чинника та дієвого інструмента для збалансування інтересів і консолідації суспільства. Формування громадянського суспільства і заохочення громадської активності визнано пріоритетним завданням суспільно-політичного розвитку в такому концептуальному документі, як Закон України "Про основи національної безпеки".

Сучасне наукове дослідження громадянської ініціативи базується, перш за все, на класичному спадку світової соціально-філософської та суспільно-політичної думки стосовно питань громадянського суспільства та співвідношення інтересів держави, суспільства та особистості. Ці питання піднімалися такими видатними мислителями минулого, як Сократ, Платон, Аристотель, Цицерон, Н.Макіавеллі, Ж.Боден, Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Е. Берк, Т. Пейн, І. Кант, Г.В.Ф. Гегель, К. Маркс, А. Токвіль.

Значного рівня теоретичної розробки на основі соціально-історичного досвіду новітньої доби вказані проблеми досягли в концепціях ХХ-ХХІ ст. (А.Грамші, Т.Парсонс, Х. Арендт, Ю.Габермас, Е.Геллнер, П.Бурдьє, Р.Патнем, Р.Даль, Р.Дарендорф, Дж.Кін, Е. Арато, Дж. Кoen, Е. Тофлер, Ф. Фукуяма та багато інших).

Поєднання світового досвіду з національною специфікою в процесі становлення громадянського суспільства в Україні, проблеми взаємодії держави з інституціями громадянського суспільства висвітлюються у працях таких вітчизняних дослідників, як В. Андрущенко, О. Бабкіна, В. Барков, О. Власюк, В. Горбатенко, Л. Губерський, О. Даніл'ян, В.Денисенко, А. Карась, С. Кириченко, А. Колодій, Л.Кормич, В. Кремень, І. Кресіна, А. Кудряченко, І. Курас, М. Лациба, Ю. Левенець, С.Наумкіна, Т. Розова, Ф. Рудич, М. Степико, А.Силенко, Ю. Шемшученко та ін.

Однак, незважаючи на велику увагу вчених до проблем громадянського суспільства, механізми та умови розгортання громадянської ініціативи, практично, ще не були самостійним предметом дослідження. Тому цей напрям потребує поглибленої розробки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є результатом наукових досліджень автора, здобутого в процесі виконання науково-дослідницької роботи в Національному інституті стратегічних досліджень при Президентіві України в межах наукового проекту відділу стратегій розвитку громадянського суспільства та соціальних відносин за темою "Розвиток громадянського суспільства в Україні: проблеми та перспективи" (№ 0106U002634).

Мета роботи полягає в тому, щоб на основі теоретичного аналізу процесу становлення громадянського суспільства в Україні та дослідження його сучасного стану, виявити ступінь зрілості правових, політичних та соціально-економічних передумов громадянської ініціативи; проаналізувати правові та організаційні форми її інституалізації; та вказати шляхи вирішення існуючих на цьому напрямі проблем.

Мета дослідження передбачає виконання таких **завдань**:

- розглянути класичну спадщину світової соціально-філософської та суспільно-політичної думки та сучасні концепції громадянського суспільства під кутом їх актуальності для процесу демократичних перетворень в Україні;
- виокремити та дослідити правові, політичні та соціально-економічні передумови громадянської ініціативи в Україні у контексті поєднання світового досвіду з національною специфікою;
- уточнити смислові межі вживання поняття "громадянська ініціатива" у сучасній науковій літературі та дати його визначення на основі матеріалів дослідження;

- виявити підстави для можливих критеріїв класифікації громадянської ініціативи в сучасному суспільстві;
- розглянути основні суб'єкти громадянської ініціативи та взаємодію між ними;
- проаналізувати стан та основні проблеми розвитку громадських організацій як одного з найпродуктивніших суб'єктів громадянської ініціативи;
- дослідити основні форми громадянської ініціативи та специфіку їх функціонування в різних сферах суспільного життя, зосередити увагу на шляхах їх подальшого удосконалення;
- вказати на неприпустимість використання громадських організацій політичними силами, як знаряддя для вчинення дій, що становлять загрозу національній безпеці.

Об'єктом дослідження є громадянська ініціатива в усій багатоманітності її проявів в різних сферах суспільного життя.

Предметом дослідження виступають національні особливості, суперечності та форми інституалізації громадянської ініціативи в Україні та засоби оптимізації цього процесу.

Методи дослідження. У ході дисертаційного дослідження комплексно використовувалися принципи поєднання історичного і логічного рівнів пізнання; сходження від загальних передумов через аналіз їх конкретно-історичних особливостей до предметних висновків; єдності онтологічного, гносеологічного та аксіологічного аспектів аналізу; поєднання системного та структурного підходів до об'єкту дослідження. Важливе значення для теоретико-методологічної бази дослідження мали концепції громадянського суспільства, що розробляються і удосконалюються західними та вітчизняними політологами. При дослідженні нормативно-правової бази громадянської ініціативи і порівняння її з зарубіжними аналогами застосовувався компаративний метод. При розгляді сучасного стану інститутів громадянського суспільства широко використовувалися данні соціологічних досліджень. Для вирішення дослідницьких завдань принципове значення мали теоретичні роботи, аналітичні оцінки та стратегічні розробки вчених Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

Вперше:

- визначено окремим предметом політологічного дослідження національні особливості, суперечності та форми інституалізації громадянської ініціативи в Україні та засоби оптимізації цього процесу;
- здійснена класифікація громадянської ініціативи за сферою застосування: політична, економічна, соціальна, культурна, освітня, екологічна; за масштабами: місцева, регіональна, загальнонаціональна, міжнародна та глобальна; за тривалістю: короткострокова, довгострокова; за масовістю: індивідуальна, групова, колективна, масова; за мірою підтримки: ініціатива більшості, ініціатива меншості;
- окреслені смислові межі вживання поняття "громадянська ініціатива" у сучасній науковій літературі, вперше у вітчизняній політології дано його системне визначення як атрибуту громадянського суспільства, вираженого у різних формах

активності його суб'єктів, у межах правового поля, націленого на захист своїх інтересів та внесення змін з метою покращення умов життєдіяльності;

- вказано на загрозу національній безпеці через проведення антиконституційних акцій, що маскуються під громадянські ініціативи, та необхідність їх рішучого запобігання.

Уточнено:

- що суб'єктом громадянської ініціативи можуть виступати окремі індивіди, їх групи та неформальні об'єднання, громадські організації, профспілки, політичні партії, громадські рухи тощо. Одним з найпродуктивніших суб'єктів є громадські організації. Вони розвиваються в Україні достатньо швидкими темпами, охоплюють найрізноманітніші види діяльності, однак все ще стикаються з рядом серйозних проблем правового та фінансово-економічного порядку. Для подальшого поступу вони потребують удосконалення нормативно-правової бази своєї діяльності та вирішення питань фінансування. Потребує інтенсифікації діалог між представниками влади та “третього сектору” та зміцнення горизонтальних зв'язків між самими громадськими організаціями. Вказані конкретні заходи для досягнення цієї мети;

- особливості функціонування громадянських ініціатив у різних сферах життя українського суспільства, зокрема, у політичній, соціально-економічній, науково-технічній, гуманітарній, інформаційній, культурно-освітній. Встановлено, що найбільш поширеними формами інституалізації громадянської ініціативи в сучасному українському суспільстві є звернення громадян до органів влади, вирішення проблем місцевого самоврядування, контроль за здійсненням виборчого процесу, громадські слухання, громадські обговорення, створення громадських рад при центральних та місцевих органах влади.

Дістали подальший розвиток концептуальні підходи до вивчення громадянської ініціативи:

- систематизовані та проаналізовані з точки зору їх теоретичного значення для дослідження громадянської ініціативи погляди на громадянське суспільство класиків світової соціально-філософської та суспільно-політичної думки та сучасні політологічні концепції, виділені ті їх положення, які мають особливо актуальне значення для процесів, що відбуваються сьогодні в Україні;

- виокремлено та розглянуто основні правові, політичні та соціально-економічні передумови для розгортання громадянської ініціативи в Україні; визначено, що рівень їх зрілості в цілому достатній для становлення громадянського суспільства. Разом з тим, всі вони потребують подальшого удосконалення з урахуванням світового досвіду та національної специфіки.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його матеріали можуть використовуватись у подальшій науково-теоретичній та інформаційно-аналітичній роботі з проблем громадянського суспільства та інституалізації громадянської ініціативи, в розробці та уточненні науково-аналітичного забезпечення стратегії соціально-політичного розвитку України, в удосконаленні існуючої нормативно-правової бази громадянського суспільства, при підготовці організаційно-політичних рішень виконавчою владою. Концептуальні підходи та основні положення можуть бути

використані у науково-педагогічній діяльності, при розробці навчальних програм та викладанні курсу «Політології», спецкурсів з «Теорії демократії», «Громадянського суспільства».

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї дисертації були оприлюднені, обговорені та ухвалені на таких наукових заходах, як науково-практична конференція «Філософія та сучасність», приурочена 60-річчю Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України (21 листопада 2006р.), міжнародна наукова конференція «Ювенальна політика та ювенальна юстиція в сучасній державі», приурочена 10-річчю Одеській Національній юридичній академії (21-22 вересня 2007р.), науково-практична конференція за міжнародною участю «Новітні тенденції розвитку демократичного врядування: світовий та український досвід», яка відбулася в Національній академії державного управління при Президентові України (30 травня 2008р.), міжнародна наукова конференція молодих науковців, аспірантів і студентів «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави» (Одеса – Львів, 2008 р.) та на засіданнях відділу стратегій розвитку громадянського суспільства та соціальних відносин Національного інституту стратегічних досліджень.

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладені у 6 публікаціях, з них 3 у наукових фахових виданнях.

Структура дисертації обумовлена логікою дослідження. Дисертаційна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 212 сторінок, із них обсяг основного тексту – 192 сторінки, список використаних джерел включає 221 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, вказано на його зв'язок з існуючими науковими проектами, сформульовано його мету і завдання, визначено його об'єкт і предмет, описано наукову новизну одержаних результатів та їх практичну значущість. Наведено відомості щодо апробації результатів дослідження та їх відображення у публікаціях, зазначено структуру дисертації та її обсяг.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні засади аналізу громадянської ініціативи»** розглянуто та критично проаналізовано творчий спадок світової політологічної, філософської, правової та соціологічної думки стосовно підвалин творення та функціонування громадянського суспільства, починаючи від часів античності до сучасних наукових праць (XX – XXI ст.). Компаративний аналіз концепцій громадянського суспільства проведено крізь призму з'ясування місця, ролі та функцій у них громадянської ініціативи на тлі проблематики взаємодії держави і громадянського суспільства.

У **підрозділі 1.1. «Становлення уявлень про громадянське суспільство в історії світової соціально-філософської та суспільно-політичної думки»** наочно показано, що дослідження класичного теоретичного спадку розвитку ідеї громадянського суспільства та його основних етапів в минулому дає змогу побачити

історичні витоки сучасних концептів, які обґрунтовують актуальність та значимість громадянської ініціативи.

Під цим кутом зору розглянуто тривалий історичний шлях процесу формування уявлень про громадянське суспільство від мислителів античності (Сократ, Платон, Аристотель, Цицерон), через Середньовіччя, Відродження і Новий час (Макіавеллі, Боден, Гроцій, Гоббс, Локк, Монтеск'є, Руссо, Берк, Пейн, Кант, Гегель, Маркс, Токвіль) до сучасної епохи.

Так, вже у давньогрецькому полісі допускалося, що у гармонічній спільноті де панують свобода та закон усі поточні проблеми можуть вирішуватися шляхом відкритого та раціонального обговорення. Це, мабуть, був один із перших в історії, хоча, звичайно, досить наївний та недосконалий варіант інституалізації громадянської ініціативи. Нагальні проблеми політичного розвитку держав епохи античності привертали увагу її видатних мислителів і до обґрунтування устоїв громадянського суспільства. Насамперед, це стосується вчень Демокрита, Сократа, Платона, Аристотеля, Цицерона. На думку автора, платонівську утопію слід розглядати, швидше за все, як антитезу громадянському суспільству. Адже запропонована ним модель державного устрою повністю виключає як необхідність, так і можливість громадянської ініціативи, виступаючи, по суті, однією з перших теоретичних розробок тоталітарної держави.

У Аристотеля, ми знаходимо, хоча б і в зародковому стані, ідеї, що безумовно є попередниками сучасних уявлень про передумови та суттєві риси громадянського суспільства: про пріоритет громадянина перед державою, про необхідність участі громадян в управлінні, про розподіл гілок влади, про верховенство закону та, навіть, про середній клас як основну соціальну опору стабільності держави. Тобто, у рамках аристотелевого дискурсу громадянська ініціатива вже є не тільки можливою, але й необхідною.

Початкове накопичення капіталу і становлення капіталістичного способу виробництва з його орієнтацією на ринок і фетишизацію товару, грошей та капіталу знову актуалізують проблему держави та її співвідношення з громадянським суспільством. Названа проблема стає об'єктом пильної уваги з боку Нікколо Макіавеллі, Жана Бодена, Гуго Гроція, Томаса Мора, Томаса Гоббса, Джона Локка. Пізніше ця проблема стає однією з ключових у філософії Просвітництва та німецькій класичній філософії, щоб потому отримати свій подальший розвиток у посткласичній філософській та політичній думці.

Так, на думку Д.Локка, громадянське суспільство є пріоритетним по відношенню до держави. Природна свобода, як невід'ємне право кожного громадянина, вища будь-якої земної влади і не знає ніякого іншого закону, окрім природного. Громадянська свобода виключає довільне, нічим не обмежене панування. Законним є тільки той уряд, який користується владою в межах наданих йому повноважень. Розмежовуючи суспільство з державою, видатний мислитель доби Просвітництва Монтеск'є тяжів до встановлення над владою суспільного контролю. Саме це, на його думку, повинно було забезпечити політичну свободу, яка, у свою чергу, необхідна для соціальної єдності

людей. Для гарантування політичної свободи він пропонував поділ влади на гілки: законодавчу, виконавчу й судову.

Метою прогресивного розвитку людського суспільства є, на переконання Канта, досягнення загального правового громадянського суспільства. Його члени будуть користуватися найбільшою свободою, що дозволить їм з найбільшою повнотою розвивати свої духовні здібності. Устрій цього вільного суспільства повинен будуватися з урахуванням суперечної природи самої людини. Інтереси особи і суспільства повинні бути збалансовані на засадах рівноваги ідеєю свободи людини і її моральної законності.

Громадянське суспільство, у Гегеля - це категорія, що відображає систему соціальних і, в першу чергу, економічних потреб та відносин людей, заснованих на принципі приватної власності. У межах громадянського суспільства, за Гегелем, люди, переслідуючи свої власні цілі, задовольняють і потреби інших. Таким чином, у громадянському суспільстві здійснюється загальний взаємозв'язок, в якому тим самим стихійно, неусвідомлено виражається і загальна ціль, котра на рівні держави стверджується свідомо. Спілки та корпорації, що засновані на докінчених та обмежених цілях, у своїй глибинній сутності містять і ціль загальну.

У підрозділі 1.2. «Розвиток ідеї громадянського суспільства у XX-XXI столітті» розглянуто коло ідей та концепцій (А.Грамші, Т.Парсонс, Ю.Габермас, Е.Геллнер, Р.Патнем, Дж.Кін та ін.), які безпосередньо лягли в основу сучасних уявлень про громадянське суспільство та його взаємодію з державою, та складають, таким чином, теоретичне та методологічне підґрунтя дослідження громадянської ініціативи, як практичної реалізації основних прав і свобод людини.

Встановлено, що зацікавленість проблематикою громадянського суспільства та відповідно інтенсивність її дослідження були нерівномірними: залежно від особливостей політичного та соціально-економічного розвитку в той чи той час чергувались періоди спаду (друга половина XIX століття – перша половина XX століття) з періодами підйому (70-90 рр. XX століття – початок XXI століття).

Показано, як результатом цього процесу став ряд значних теоретичних та практичних здобутків, зокрема вивчення історичного розвитку самого громадянського суспільства та підходів до його розуміння в різні історичні епохи та в різних регіонах; встановлено загальні закономірності його формування та його характерні риси; політичні, економічні та соціокультурні передумови і чинники переходу до громадянського суспільства.

Від початку свого розвитку і донині теоретичне осмислення громадянського суспільства відбувається на плюралістичній основі: в умовах гострої конкурентної боротьби різних підходів, принципів та концептуальних моделей, широких дискусій та відкритої полеміки. Тому маємо значний спектр точок зору практично по всім питанням, пов'язаним з громадянським суспільством: починаючи з його визначення та закінчуючи можливістю його існування у суспільствах, що не розділяють західних цінностей. Зокрема, чи не найскладнішим у теорії громадянського суспільства залишається питання (актуальність його для сучасної України не викликає сумнівів) про розмежування та взаємодію держави і громадянського суспільства. Як класична,

так і сучасна політологічна думка пропонує різні (інколи взаємовиключні) варіанти його вирішення.

Сучасний етап підвищення інтересу до проблематики громадянського суспільства (його початок припав на 70-90 рр. минулого століття) значною мірою (окрім інших факторів) був спричинений крахом комуністичних режимів у країнах Центральної та Східної Європи та розпочатим тоді ж процесом їх демократичної трансформації. Розбудова громадянського суспільства була загально визнана одним з основних її напрямів, що призвело до подальшої інтенсифікації досліджень.

Таким чином, значний теоретичний багаж накопичений світовою (перш за все, західною) класичною та сучасною філософією, політологією, соціологією цілком може і повинен бути застосований при розробці теоретичних та практичних аспектів інституалізації громадянської ініціативи в Україні (за умови, звичайно, відмови від сліпого копіювання зарубіжного досвіду та врахування у повній мірі національної специфіки).

Наприкінці першого розділу дисертації підводяться проміжні результати дослідження.

У другому розділі **«Правові, політичні та соціально-економічні передумови громадянської ініціативи в українському суспільстві»** комплексно проаналізовано ступінь зрілості об'єктивних та суб'єктивних чинників, необхідних для розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні. Правові, політичні та соціально-економічні передумови розгортання громадянської ініціативи у вітчизняних умовах розглянуто у співставленні із відповідними загальновизнаними критеріями, напрацьованими на основі багатоманітного світового досвіду.

У *підрозділі 2.1. «Творення правових засад участі громадян у прийнятті рішень державною владою»* підкреслено, що при всій специфічності українського культурно-історичного досвіду та сучасних політичних і соціально-економічних реалій, Україна, як і будь-яка інша країна, що стала на шлях демократичних перетворень, має втілювати в життя деякі загальні, універсальні принципи укорінення громадянського суспільства, засад його розмежування та взаємодії з державою. Такі принципи пройшли перевірку часом та акумульовані у досвіді країн, що представляють собою найбільш вдалі взірці сучасної демократії. Без їх реалізації не може бути й мови про створення відповідних умов для інституалізації громадянської ініціативи.

Зауважено, що, з точки зору системи цінностей громадянського суспільства та створення максимально сприятливих умов для ефективного розгортання громадянської ініціативи, правові норми не повинні бути самоціллю. Вони мають спрямовувати суб'єктів на вибір найоптимальніших, найраціональніших моделей поведінки, не створюючи при цьому перешкод прояву природних і соціальних закономірностей.

На основі аналізу вітчизняного законодавства, зроблено висновок, що в Україні сформоване достатнє правове поле для успішного зростання інституцій громадянського суспільства та налагодження їх конструктивної взаємодії з органами державної влади і ефективної реалізації громадянської ініціативи в різних сферах суспільного життя та в різних її формах. Воно визначається Конституцією та законами України (зокрема, такими як «Про об'єднання громадян», «Про політичні партії в

Україні», «Про інформацію», «Про звернення громадян», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про органи самоорганізації населення», «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори Президента України», «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» та ін.), іншими чинними нормативно-правовими актами, які, як свідчать дані порівняльного аналізу, здебільшого відповідають сучасним європейським стандартам.

Разом з тим, деякі нормативно-правові акти потребують внесення змін, доповнень та удосконалення з урахуванням світового досвіду, національних особливостей та пропозицій з боку самих інституцій громадянського суспільства. Актуальними залишаються питання систематизації та кодифікації чинного законодавства, уніфікації його з відповідними міжнародними нормами. Суттєве значення для руху у цьому напрямі має нещодавно затверджена «Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства», де, зокрема, окреслені напрями подальшого удосконалення нормативно-правової бази діяльності інститутів громадянського суспільства.

У підрозділі 2.2. «Політичні передумови інституалізації громадянської ініціативи» доведено, що успішне вирішення проблеми інституалізації громадянської ініціативи у більш широкому контексті творення громадянського суспільства можливе лише за наявності певних політичних передумов, які є необхідними, але, разом з тим, і не завжди достатніми для своєчасного перебігу відповідних процесів соціальної активності. Створення таких передумов з одного боку, спирається на демократичні тенденції, зафіксовані в культурно-історичному досвіді українського народу, з іншого - гальмується все ще не подоланим у різних сферах суспільного життя спадком досить тривалого тоталітарного минулого. У зв'язку з цим, спираючись на зарубіжні та вітчизняні теоретичні роботи, виділені характерні риси тоталітаризму та демократії, як його заперечення. Показані особливості демократичного транзиту в українських умовах.

Дослідження політичних передумов інституалізації громадянської ініціативи засвідчує, що Україна в політичній сфері твердо стоїть на шляху демократичного розвитку. Однак формування демократичних інститутів - непростий процес, що потребує тривалого часу, ускладнюється тоталітарним спадком, невиразною партійно-політичною структурованістю суспільства, відсутністю суспільного консенсусу з питань геополітичної орієнтації. Надзвичайно актуальною залишається проблема досягнення суспільної консолідації навколо спільних стратегічних пріоритетів розвитку та соціальних цінностей, подолання регіонального та суспільно-політичного розколу. Нагальність цього завдання стала очевидною в умовах політичної нестабільності, що склалася в Україні після парламентських виборів 2006 р., та загострилася після позачергових парламентських виборів 2007 р. Хоча самі вибори й були визнані прозорими, чесними та демократичними, однак, як і раніше, у електорату практично відсутні можливості впливу на депутатський корпус у період поміж виборами. Суттєвим гальмом на шляху розвитку цивілізованих форм політичної участі

громадян є все ще дуже низький рівень політичної культури (причому, це стосується не лише пересічних громадян, але й представників політичної еліти) та недостатня їх залученість до діяльності інститутів громадянського суспільства.

У *підрозділі 2.3. «Соціально-економічні передумови інституалізації громадянської ініціативи»* показано, що у процесі демократичного транзиту Україна утвердилася як країна з ринковою економікою. Потреби її подальшого розвитку вимагають перехід на рейки сталого зростання через утвердження інноваційної моделі, адекватної сучасному постіндустріальному суспільству.

Акцентовано увагу на тому, що найболючішою соціально-економічною проблемою залишається проблема подолання бідності. Розрив між найбагатшими та найбіднішими верствами населення продовжує зростати, що призводить до критичного збільшення соціальної напруженості, становить серйозну загрозу національній безпеці та вимагає невідкладних заходів у руслі сильної соціальної політики держави.

Спираючись на дані соціологічних досліджень та експертні оцінки, доведено, що у таких економічних умовах громадянська ініціатива значної частини населення, поставленої на грань виживання, паралізована, через надмірну завантаженість повсякденними турботами. В аморфному стані знаходиться соціальна структура суспільства. Особливого прискорення вимагає формування середнього класу – соціальної основи громадянського суспільства. Не може не турбувати той факт, що у порівнянні з розвинутими країнами, незначним серед представників середнього класу залишається прошарок власників. Його більшість, як і раніше, складають наймані працівники. В країні так і не створені сприятливі умови для розвитку підприємництва, як найбільш ефективної форми реалізації економічної ініціативи громадян. За свідченням експертів та самих підприємців, умови для діяльності малого й середнього бізнесу в Україні останнім часом не тільки не поліпшилися, а навіть погіршилися. Наднизькою, у порівнянні з розвинутими країнами, залишається частка у валовому національному продукту України «третього сектору» (тобто, громадських, неприбуткових організацій).

Наприкінці другого розділу дисертації надаються висновки до нього.

У *третьому розділі «Суб'єкти, особливості реалізації та розвиток форм громадянської ініціативи в українському суспільстві»* дано авторське визначення громадянської ініціативи, визначені її суб'єкти, розкриті особливості реалізації громадянської ініціативи у різних сферах буття українського суспільства, досліджена специфіка становлення її форм та механізмів.

У *підрозділі 3.1. «Громадянська ініціатива та її суб'єкти в суспільстві»* констатується, що, незважаючи на широке вживання самого поняття «громадянська ініціатива», у науковій, політичній, правовій, інформаційній сферах суспільного життя, переважна більшість дослідників громадянського суспільства (за поодинокими винятками) навіть не робить спроби дати його визначення. Помітно, що при цьому одні дослідники, судячи з контексту, вважають значення даного словосполучення чимось само собою зрозумілим, інші ж, навпаки – занадто складним і багатоплановим для узагальнюючого визначення.

Тому, на підставі аналізу сфери застосування цього поняття у науковій літературі та особливості вжитку деяких споріднених понять (таких як «місцева ініціатива», «законодавча ініціатива», «громадянськість» та ін.), в дисертації запропоновано власне визначення: «Громадянська ініціатива - це атрибут громадянського суспільства, виражений у різних формах активності його суб'єктів, у межах правового поля, націлений на захист своїх інтересів та внесення змін з метою покращення умов своєї життєдіяльності».

Автором розроблена класифікація громадянських ініціатив за різними критеріями. А саме – за сферою застосування: політичні, економічні, соціальні, культурні, освітні, екологічні; за масштабами: місцеві, регіональні, загальнонаціональні, міжнародні та глобальні; за тривалістю: короткострокові, довгострокові; за масовістю: індивідуальні, групові, колективні, масові; за мірою підтримки: ініціативи більшості, ініціативи меншості.

Показано, що суб'єктом громадянської ініціативи в українському суспільстві можуть виступати окремі індивіди, їх групи та неформальні об'єднання, громадські організації, профспілки, політичні партії, громадські рухи, благодійні фонди тощо.

На думку автора, одним з найпродуктивніших суб'єктів громадянської ініціативи, як і важливим інститутом громадянського суспільства, є громадські (неурядові) організації. Вони розвиваються в Україні достатньо швидкими темпами, охоплюють найрізноманітніші види діяльності, однак все ще стикаються з рядом серйозних проблем правового та фінансово-економічного порядку. Тому, для подальшого поступу вони потребують удосконалення нормативно-правової бази своєї діяльності та вирішення нагальних потреб свого фінансування. Відбувається постійний діалог між представниками влади та «третього сектору», в ході якого сторони озвучили свої конкретні пропозиції для поліпшення існуючого становища. Справа за їх конкретною реалізацією. Зокрема, після затвердження Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства потрібно докласти зусиль до втілення в життя її положень.

У *підрозділі 3.2. «Особливості реалізації громадянської ініціативи у різних сферах суспільного життя»* громадянські ініціативи розглянуто у більш широкому контексті соціальної активності мас і особистості в умовах становлення демократії.

Автор на конкретних прикладах, із залученням відповідних статистичних та соціологічних даних, демонструє, як саме громадянські ініціативи реально охоплюють сьогодні різні сфери життя українського суспільства. Постійно зростає їх вплив, зокрема, у політичній, соціально-економічній, науково-технічній, гуманітарній, інформаційній, культурно-освітній, побутовій сфері. Помітні позитивні результати їх реалізації у вирішенні проблем місцевого самоврядування.

Громадянські ініціативи у політичній сфері виступають надзвичайно важливим каталізатором процесу становлення політичної нації, формування громадянської та національної ідентичності. Визначено, що громадянська ініціатива є необхідною умовою здійснення політичної участі громадян як членів певної соціально-політичної спільноти до процесу політико-владних відносин, впливу громадськості на перебіг соціально-політичних процесів у суспільстві та на формування владних політичних

структур. Стверджується (на основі відповідних даних соціологічних досліджень), що, незважаючи на значне поширення останнім часом соціальної анемії, розчарування та депресії у масовій свідомості, в цілому, зацікавленість українських громадян участю у політичному процесі зростає. Обґрунтовується позиція згідно якої, активне розгортання громадянських ініціатив у економічній та соціальній сфері, здатна пом'якшити ряд гострих суспільних проблем (у їх числі – і проблему бідності), сприяти в цілому економічному підйому та оптимальному соціальному використанню його результатів. Підкреслена роль профспілкового руху (незважаючи на всі суперечності та недостатність його розвитку) та асоціацій і союзів представників бізнесу.

Помітним виявом громадянської ініціативи у соціально-економічному вимірі є те, що неприбуткові, недержавні об'єднання надають робочі місця певному контингенту людей: соціально важливі послуги для інвалідів, багатодітних, малозабезпечених та інших соціально незахищених категорій населення, тим самим зменшуючи навантаження на відповідні статті Державного бюджету.

На конкретному матеріалі відзначено конструктивний внесок громадянської ініціативи у формування інтелектуального потенціалу нації, у сфері науково-аналітичної діяльності, освіти, культури, функціонуванні засобів масової інформації. Особливо підкреслено соціальне значення громадянської освіти.

У підрозділі 3.3. «Урізноманітнення та удосконалення організаційних форм інституалізації громадянської ініціативи» автор виходить з того, що надати на теоретичному рівні, якусь однозначно чітку класифікацію чи типологію форм, через які проявляє себе громадянська ініціатива та через які втілюються в життя її результати, не уявляється можливим. Причому, складність подібного завдання спричинена не лише надзвичайною багатоманітністю таких форм, їх постійними змінами та розвитком, складним переплетінням глобальних тенденцій з національною специфікою. Адже, формотворчість у даному разі є, перш за все, прерогативою активно діючого соціального суб'єкту, реалізацією його творчого потенціалу, що й надає їй надзвичайної чутливості до будь-яких нових віянь та тенденцій.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що форми, методи і механізми впровадження громадянських ініціатив стають усе різноманітнішими. Так, зокрема, ретельно проаналізовано особливості та умови здійснення такої найелементарнішої і, разом з тим, чи не найпоширенішої форми вираження громадянської ініціативи у всіх сферах суспільного життя, як безпосереднє звернення громадян у відповідні владні інстанції.

Широке поле для застосування громадської активності та контролю за діями влади надає виборчий процес. Його суттєвою конструктивною складовою став контроль громадських організацій за дотриманням прозорого і чесного характеру виборів, за наданням рівних прав і можливостей всім їх учасникам.

Значний суспільний резонанс отримує винесення актуальних питань суспільного розвитку на громадські слухання та громадські обговорення. Однак, на переконання автора, потребують удосконалення та поширення механізми громадських обговорень та громадських слухань. Помітний практичний ефект має давати залучення

громадськості до контролю за діяльністю влади на місцевому рівні, яке сприяло б не лише прозорості і підзвітності влади, але й зростанню спроможності організацій громадянського суспільства брати участь у громадських обговореннях проектів владних рішень, а відтак – впливати на них.

Продовжується процес творення громадських рад при центральних та місцевих органах влади та удосконалення їх функціонування. Проте, повне використання їх потенціалу потребує ширшого залучення світового досвіду та подолання суттєвих недоліків у їх роботі. Громадські ради повинні стати не просто механізмом зворотного зв'язку з громадськістю, а каналом кваліфікованого діалогу з питань політики, обміну досвідом та знаннями. Консультації з громадськістю в рамках громадських рад мають починатися якомога раніше у процесі формулювання позицій і проектів рішень. Звіти про роботу громадських рад мають бути регулярні і публічно доступні. Треба виробити прозорий і простий механізм зворотного зв'язку, за допомогою якого громадськість дізнаватиметься про подальшу долю поданих матеріалів та рекомендацій та ефективність процесу консультацій. Ефективність роботи громадських рад має визначатися кількістю і якістю владних рішень, на прийняття яких вплинули консультації в рамках громадської ради.

У Висновках репрезентовані теоретичні підсумки роботи:

1. Теоретико-методологічні засади аналізу громадянської ініціативи як соціально-політичного феномену та шляхів її правової і організаційної інституалізації в суспільстві можуть адекватно розглядатися тільки у більш широкому контексті становлення поглядів на громадянське суспільство, що знайшло своє відображення у численних філософських, політичних та правових концепціях. Процес формування уявлень про громадянське суспільство пройшов тривалий історичний шлях від мислителів античності (Сократ, Платон, Аристотель, Цицерон), через Середньовіччя, Відродження і Новий час (Макіавеллі, Боден, Гроцій, Гоббс, Локк, Монтеск'є, Руссо, Берк, Пейн, Кант, Гегель, Маркс, Токвіль) до концепцій XX-XXI століття (Грамші, Парсонс, Габермас, Геллнер, Патнем, Кін та багато інших).

2. Зацікавленість проблематикою громадянського суспільства та відповідно інтенсивність її дослідження були нерівномірними: залежно від особливостей політичного та соціально-економічного розвитку в той чи інший час чергувались періоди підйому (XVII-XVIII століття, перша половина XIX століття, 70-90 рр. XX століття – початок XXI століття) з періодами спаду (друга половина XIX століття – перша половина XX століття). Результатом цього процесу став ряд значних теоретичних та практичних здобутків, зокрема вивчення історичного розвитку самого громадянського суспільства та підходів до його розуміння в різні історичні епохи та в різних регіонах, встановлено загальні закономірності його формування та його характерні риси, політичні, економічні та соціокультурні передумови і чинники переходу до громадянського суспільства. Теоретичне осмислення громадянського суспільства відбувається на плюралістичній основі: в умовах гострої конкурентної боротьби різних підходів, принципів та концептуальних моделей; широких дискусій та відкритої полеміки – починаючи з його визначення та закінчуючи можливістю його

існування у суспільствах, що не розділяють західних цінностей. Чи не найскладнішим у теорії громадянського суспільства залишається питання (актуальність його для сучасної України не викликає сумнівів) про розмежування та взаємодію держави і громадянського суспільства.

3. Громадянська ініціатива у будь-якому соціумі можлива лише за визрівання певних передумов, що створюють підґрунтя існування громадянського суспільства у різних сферах соціального буття. В Україні сформоване достатнє, в загальних рисах, правове поле для успішного зростання інституцій громадянського суспільства та налагодження їх конструктивної взаємодії з органами державної влади і ефективної реалізації громадянської ініціативи в різних сферах суспільного життя та в різних її формах. Воно визначається Конституцією та законами України, іншими чинними нормативно-правовими актами, які, як свідчать дані порівняльного аналізу, здебільшого відповідають сучасним європейським стандартам. Разом з тим, деякі нормативно-правові акти потребують внесення змін, доповнень та удосконалення з урахуванням світового досвіду, національних особливостей та пропозицій з боку самих інституцій громадянського суспільства. Актуальними залишаються питання систематизації та кодифікації чинного законодавства, уніфікації його з відповідними міжнародними нормами.

Україна в політичній сфері твердо стоїть на шляху демократичного розвитку. Однак він ускладнюється все ще не подоланим тоталітарним спадком, невиразною партійно-політичною структурованістю суспільства, відсутністю суспільного консенсусу з питань геополітичної орієнтації. Надзвичайно актуальною залишається проблема досягнення суспільної консолідації навколо спільних стратегічних пріоритетів розвитку та соціальних цінностей, подолання регіонального та суспільно-політичного розколу. Як і раніше у електорату практично відсутні можливості впливу на депутатський корпус у період поміж виборами. Суттєвим гальмом на шляху розвитку цивілізованих форм політичної участі громадян є все ще дуже низький рівень політичної культури (причому, це стосується не лише пересічних громадян, але й представників політичної еліти) та недостатня їх залученість до діяльності інститутів громадянського суспільства.

У процесі демократичного транзиту Україна утвердилася як країна з ринковою економікою. Потреби її подальшого розвитку вимагають перехід на рейки сталого зростання через утвердження інноваційної моделі адекватної сучасному постіндустріальному суспільству. Однак, найболючішою соціально-економічною проблемою залишається проблема подолання бідності. Розрив між найбагатшими та найбіднішими верствами населення продовжує зростати, що призводить до критичного збільшення соціальної напруженості, становить серйозну загрозу національній безпеці та вимагає невідкладних заходів у руслі сильної соціальної політики держави. В аморфному стані знаходиться соціальна структура суспільства. Особливого прискорення вимагає формування середнього класу – соціальної основи громадянського суспільства. Не може не турбувати той факт, що у порівнянні з розвинутими країнами, незначним серед представників середнього класу залишається прошарок власників. Його більшість, як і раніше, складають наймані працівники. В

країні так і не створені сприятливі умови для розвитку підприємництва, як найбільш ефективної форми реалізації економічної ініціативи громадян. Наднизькою у порівнянні з розвинутими країнами залишається частка у валовому національному продукту України "третього сектору" (тобто, громадських, неприбуткових організацій).

4. Проаналізувавши сферу застосування цього поняття у науковій літературі та особливості вжитку деяких споріднених понять (таких як «місцева ініціатива», «законодавча ініціатива», «громадянськість» та ін.), пропонується наступне визначення громадянської ініціативи: «Громадянська ініціатива - це атрибут громадянського суспільства, виражений у різних формах активності його суб'єктів, у межах правового поля, націленої на захист своїх інтересів та внесення змін з метою покращення умов своєї життєдіяльності».

5. Запропонована авторська класифікація громадянських ініціатив за різними критеріями:

- за сферою застосування: політичні, економічні, соціальні, культурні, освітні, екологічні;
- за масштабами: місцеві, регіональні, загальнонаціональні, міжнародні та глобальні;
- за тривалістю: короткострокові, довгострокові; за масовістю: індивідуальні, групові, колективні, масові;
- за мірою підтримки: ініціативи більшості, ініціативи меншості.

6. Суб'єктом громадянської ініціативи можуть виступати окремі індивіди, їх групи та неформальні об'єднання, громадські організації, профспілки, політичні партії, громадські рухи, благодійні фонди тощо. Одним з найпродуктивніших суб'єктів громадянської ініціативи, як і важливим інститутом громадянського суспільства, є громадські організації. Вони розвиваються в Україні достатньо швидкими темпами, охоплюють найрізноманітніші види діяльності, однак все ще стикаються з рядом серйозних проблем правового та фінансово-економічного порядку. Тому, для подальшого поступу вони потребують удосконалення нормативно-правової бази своєї діяльності та вирішення нагальних потреб свого фінансування. Відбувається постійний діалог між представниками влади та "третього сектору", в ході якого сторони надають свої конкретні пропозиції задля поліпшення існуючого становища. Справа за їх конкретною реалізацією. Зокрема, після затвердження Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства потрібно докласти зусиль до втілення в життя її положень. Інтенсифікації потребує не лише діалог громадських організацій з владою, але й налагодження горизонтальних зв'язків між ними.

7. Громадянські ініціативи реально охоплюють сьогодні всі сфери життя українського суспільства. Постійно зростає їх вплив, зокрема, у політичній, соціально-економічній, науково-технічній, гуманітарній, інформаційній, культурно-освітній, побутовій сфері. Помітні позитивні результати їх реалізації у вирішенні проблем місцевого самоврядування. Усе різноманітнішими стають форми, методи і механізми впровадження громадянських ініціатив. Широке поле для застосування громадської активності та контролю за діями влади надає виборчий процес. Його суттєвою конструктивною складовою став контроль громадських організацій за дотриманням

прозорого і чесного характеру виборів, за наданням рівних прав і можливостей всім їх учасникам. Значний суспільний резонанс отримує винесення актуальних питань суспільного розвитку на громадські слухання та громадські обговорення. Необхідна активізація процесу творення громадських рад при центральних та місцевих органах влади та удосконалення їх функціонування.

8. До громадянських ініціатив можуть бути віднесені лише ті дії, які у прикінцевому рахунку націлені на удосконалення суспільства та поліпшення умов життя його громадян. Ні в якому разі до них не можуть бути віднесені протиправні дії, акти насильства та терору, зазіхання на державний суверенітет та територіальну цілісність країни, навіть, якщо зовні вони маскуються під громадянські ініціативи. Подібні антиконституційні акції, що становлять безпосередню загрозу національній безпеці, повинні негайно і рішуче припинятися, а їх ініціатори притягатися до адміністративної та кримінальної відповідальності у межах чинного законодавства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Білоусов О.С. Творення правових засад участі громадян у прийнятті рішень державною владою // Актуальні проблеми політики. – Одеса, 2007. - Вип. 32. – С. 317-323.
2. Білоусов О.С. Громадянська ініціатива в сучасній Україні // Нова парадигма. – Київ, 2008. - Вип. 78. – С. 115-126.
3. Білоусов О.С. Поняття громадянської ініціативи та особливості її суб'єктів в Україні // Актуальні проблеми політики. – Одеса, 2008. - Вип. 33. – С. 309-318.
4. Білоусов О.С. Молодіжні організації як суб'єкт громадянської ініціативи в Україні // Ювенальна політика та ювенальна юстиція в сучасній державі: Матеріали міжнародної наукової конференції. Одеса 21-22 вересня 2007 р. – Одеса: Фенікс, 2007. – С.5-11.
5. Білоусов О.С. Реалізація громадянами своїх прав при прийнятті рішень державною владою // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави. Матеріали міжнародної наукової конференції молодих науковців, аспірантів і студентів. – Одеса – Львів: Фенікс, 2008. - С. 178-181.
6. Білоусов О.С. Правові засади участі громадян у прийнятті рішень державною владою // Новітні тенденції розвитку демократичного врядування : світовий та український досвід. Матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю (31 травня 2008 р.) Київ: НАДУ, 2008. - Т. 2. - С. 265 – 267.

АНОТАЦІЯ

Білоусов О.С. Інституалізація громадянської ініціативи в Україні: світовий досвід та національні особливості. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Одеська національна юридична академія. Одеса, 2008.

У дисертації досліджено національні особливості, суперечності та форми інституалізації громадянської ініціативи в Україні та вказані засоби оптимізації цього процесу. Розглянуто класичну спадщину світової соціально-філософської і суспільно-політичної думки та сучасні концепції громадянського суспільства з точки зору їх актуальності для процесу демократичних перетворень в Україні. Виокремлено та досліджено правові, політичні та соціально-економічні передумови громадянської ініціативи в Україні у контексті поєднання світового досвіду з національною специфікою. Уточнено смислові межі вживання поняття "громадянська ініціатива" у сучасній науковій літературі та дано його визначення на основі матеріалів дослідження. Виявлено підстави для можливих критеріїв класифікації громадянської ініціативи в сучасному суспільстві. Розглянуто основні суб'єкти громадянської ініціативи та взаємодію між ними. Проаналізовано стан та основні проблеми розвитку громадських організацій як одного з найпродуктивніших суб'єктів громадянської ініціативи. Досліджено основні форми громадянської ініціативи та специфіку їх функціонування в різних сферах суспільного життя, зосереджено увагу на шляхах їх подальшого удосконалення.

Ключові слова: демократія, трансформація суспільства, громадянське суспільство, правова держава, громадянська ініціатива, політична участь, громадські організації.

АННОТАЦИЯ

Белоусов А.С. Институализация гражданской инициативы в Украине: мировой опыт и национальные особенности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Одесская национальная юридическая академия. Одесса, 2008.

В диссертации исследованы национальные особенности, противоречия и формы институализации гражданской инициативы в Украине, а также указаны средства оптимизации этого процесса. Рассмотрено классическое наследие мировой социально-философской и общественно-политической мысли, и современные концепции гражданского общества с точки зрения их актуальности для процесса демократических преобразований в Украине. Выделены и рассмотрены правовые, политические и социально-экономические предпосылки гражданской инициативы в Украине в контексте сочетания мирового опыта с национальной спецификой.

Уточнены смысловые границы употребления понятия "гражданская инициатива" в современной научной литературе. На основе материалов исследования дано его определение как атрибута гражданского общества, выраженного в разных формах активности его субъектов, в пределах правового поля, нацеленного на защиту своих интересов и внесение изменений с целью улучшения условий своей жизнедеятельности. Выявлены основания для возможных критериев классификации гражданской инициативы в современном обществе. Рассмотрены основные субъекты гражданской инициативы и взаимодействие между ними. Сделан вывод о том, что субъектом гражданской инициативы могут выступать отдельные индивиды, их группы

и неформальные объединения, общественные организации, профсоюзы, политические партии, общественные движения, благотворительные фонды и т.д. Проанализированы состояние и основные проблемы развития общественных организаций, как одного из самых продуктивных субъектов гражданской инициативы. Исследованы основные формы гражданской инициативы и специфика их функционирования в различных сферах общественной жизни, сосредоточено внимание на путях их дальнейшего совершенствования.

Указано на недопустимость использования политическими силами общественных организаций как средства для совершения действий, которые представляют угрозу национальной безопасности.

Ключевые слова: демократия, трансформация общества, гражданское общество, правовое государство, гражданская инициатива, политическое участие, общественные организации.

SUMMARY

Bilousov O.S. The institutionalization of the civil initiative in Ukraine: the world experience and the national specificity. – The manuscript.

Thesis on competition of the scientific degree of the candidate of political sciences on a specialty 23.00.02 – the political institutions and process.- Odessa National Academy of Law. Odessa, 2008.

The national peculiarities of the civil initiatives, contradictions and forms of their institutionalization in Ukraine as well as ways of this process optimization are investigated in this thesis. The author considers a classical heritage of the world socially-philosophical and political thought, the modern conceptions of civil society from the point of view of their urgency for democratic transformation process in Ukraine. The legal, political and social-economic preconditions of the civil initiative in Ukraine are researched in the context of world experience combining with national specificity. The semantic borders of concept «the civil initiative» use in the modern scientific literature are specified in this work. Also the author gives the definition of this concept on the basis of research materials. The bases for possible classification criteria of the civil initiative in a modern society are discovered. The principal subjects of the civil initiative and the interaction between them are shown. The status and the basic problems of the civil organizations development as one of the most productive subjects of the civil initiative are analyzed in this research. The fundamental forms of the civil initiative and the specific character of their functioning in different spheres of a public life are investigated. The attention has been concentrated on ways of their further improvement.

Key words: democracy, society transformation, civil society, legal state, political participation, civil organizations.